

УДК 159.923.2:[378.018.8:159.9-051](045)
DOI: 10.31732/2663-2209-2024-73-227-233

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Лариса Данилевич¹

¹Кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, Україна, e-mail: lar62ko@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2321-4285>

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PERSONAL PROFESSIONAL SELF-DEVELOPMENT OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

Larisa Danilevich¹

¹PhD (Psychology), Associate Professor of Psychology Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine, e-mail: lar62ko@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2321-4285>

Анотація. У статті проаналізовано сучасні теоретичні та емпіричні дослідження проблеми особистісно-професійного саморозвитку майбутніх психологів. Метою теоретичного та емпіричного дослідження є аналіз психологічних чинників (механізмів) особистісно-професійного саморозвитку майбутніх психологів у період навчання в ЗВО. Розкрито взаємозв'язок та взаємозалежність особистісного та професійного саморозвитку, проаналізовано підходи до визначення їх сутності та структури. Здійснений аналіз наукових джерел сутності особистісно-професійного саморозвитку допомагає визначити цей феномен, як комплекс особистісних властивостей, професійних знань та навичок, що зумовлюють успішність самовдосконалення та підвищення ефективності професійної діяльності до рівня професіоналізму. Проаналізовано особистісні та когнітивні особливості, які визначають особистісно-професійний саморозвиток майбутнього фахівця. Представлено результати емпіричного дослідження рефлексії, як основного механізму особистісно-професійного саморозвитку майбутніх психологів. За результатами емпіричного дослідження у майбутніх психологів визначено переважаючий середній та низький рівень розвитку рефлексивності, що вказує на неповний аналіз власної поведінки, свого стану в умовах постійних змін, минулих подій і себе в них; вони не враховують свої можливості у плануванні результатів діяльності, мають труднощі у розумінні поведінки інших людей. Узагальнено, що професійне навчання здійснює позитивний вплив на розвиток рефлексії майбутніх психологів, але здобувачі з низьким рівнем виявили відсутність навичок рефлексії та неготовність до особистісно-професійного саморозвитку. У висновках охарактеризовано шляхи оптимізації розвитку рефлексії та особистісно-професійного саморозвитку.

Ключові слова: майбутні психологи, особистісно-професійний саморозвиток, готовність до особистісно-професійного саморозвитку, особистісна рефлексія, професійна рефлексія.

Формули: 0; рис.: 0; табл.: 1; бібл.: 12

Abstract. The article analyzes modern theoretical and empirical studies of the problem of personal and professional self-development of future psychologists. The purpose of the theoretical and empirical research is to analyze the psychological factors (mechanisms) of the personal and professional self-development of future psychologists during the period of study in higher education institutions. The relationship and interdependence of personal and professional self-development is revealed, and approaches to determining their essence and structure are analyzed. The analysis of scientific sources of the essence of personal and professional self-development helps to define this phenomenon as a complex of personal attributes, professional knowledge and skills that determine the success of self-improvement and increase the efficiency of professional activities to the level of professionalism. The personal and cognitive features that determine the personal and professional self-development of the future specialist are analyzed. The results of an empirical study of reflection as the main mechanism of personal and professional self-development of future psychologists are presented. According to the results of empirical research, future psychologists have an average and low level of development of reflexivity, which indicates an incomplete analysis of their own behavior, their state in conditions of constant changes, past events and themselves in them; do not take into account their capabilities in planning the results of their activities, have difficulties in understanding the behavior of other people. It is summarized that professional training has a positive effect on the development of reflection of future psychologists, but those with a low level revealed a lack of reflection skills and unpreparedness for personal and professional self-development. The conclusions describe ways to optimize the development of reflection and personal and professional self-development.

Keywords: future psychologists, personal and professional self-development, readiness for personal and professional self-development, personal reflection, professional reflection.

Formulas: 0; fig.: 0, tabl.: 1, bibl.: 12

Постановка проблеми. В сучасному українському суспільстві через зростання стресогенності, що є наслідком тривалої російської агресії, актуалізується проблема професіоналізації психологів та зростає необхідність постійного саморозвитку фахівців у галузі практичної психології.

Підготовка майбутніх психологів, особливо в сучасних умовах змішаного (очного та дистанційного) навчання в ЗВО, орієнтує здобувачів розвивати активність та самостійність у набутті теоретичних знань та фахових компетентностей. Адже сучасним здобувачам вищої освіти необхідно мати не тільки достатній запас професійних знань і навичок у межах навчальних програм ЗВО, а головне – бути готовим розробляти стратегію професійного саморозвитку, власного життя і самостійно визначати внутрішній потенціал особистісного зростання. Тому, актуальною проблемою закладу вищої освіти є формування у майбутніх психологів потреби та готовності до цілеспрямованого, усвідомленого особистісно-професійного саморозвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження проблеми особистісно-професійного саморозвитку майбутніх фахівців в психологічній науці ґрунтується на теоретичних засадах сутності та розвитку особистості як суб'єкта життєдіяльності (Г. Балл, Г. Костюк, С. Максименко, В. Моляко, В. Семиченко, В. Татенко, Т. Яценко) (Кузікова, 2020). В центрі уваги дослідників знаходяться проблеми визначення психологічних аспектів забезпечення професійного становлення та готовності до професійної діяльності майбутніх психологів (М. Барчій, Л. Долинська, Н. Чепелєва, Н. Шевченко, Д. Шульженко та інші) (Кетлер-Митницька, 2020)

У наукових дослідженнях учених, які стосуються особистісного та професійного розвитку, досліджено важливі проблеми особистісних чинників у професійному становленні майбутніх фахівців, це: О. Іващенко О. (2020), М. Казанжи та О. Вдовіченко (2021), О. Мирошник (2020), Т.

Кетлер-Митницька (2020), І. Сингаївська (2015); психологічні особливості особистісного зростання (Г. Балл, І. Булах, Т. Кетлер-Митницька (2020)); акмеологічні основи особистісно-професійного саморозвитку (О. Васильєва, 2020). Багатьма ученими визнано, що розвиток особистості відбувається за умови успішного оволодіння професійною діяльністю, яка є особистісно значущою для суб'єкта (Кузікова, 2018).

Головні ідеї вивчення особистісно-професійного саморозвитку вперше були розроблені в працях таких українських учених, як: Г. Балл, І. Бех, В. Лозовий, С. Максименко, Т. Титаренко та інші (Кузікова, 2018).

Наразі, дослідниками визначено однією з важливих проблем – це пошук шляхів оптимізації особистісно-професійного саморозвитку майбутніх психологів в період фахової підготовки та досліджено питання, які пов'язані з даною темою, зокрема: структура професійних якостей психологів та методи їх розвитку (О. Брюховецька, А. Гусєв, Л. Іжєвська, Т. Чаусова, 2022), професійна рефлексія як механізм саморозвитку (Іващенко, 2020); рефлексія та креативність, як особистісні механізми збагачення потенціалу самозмінювання (М. Казанжи, О. Вдовіченко, 2021).

Формулювання мети статті. Метою теоретичного та емпіричного дослідження є аналіз психологічних чинників (механізмів) особистісно-професійного саморозвитку майбутніх психологів у період навчання в ЗВО.

Виклад основного матеріалу дослідження. Саморозвиток майбутніх фахівців у період професійного навчання в ЗВО сучасними ученими розглядається у тісному взаємозв'язку особистісного і професійного аспектів. У своїх дослідженнях учені характеризують цю активність у прагненні змінювати себе, розкритті свого потенціалу, як спрямованість на самовдосконалення і самоздійснення, що розвивається в процесі набуття фахових знань, у професійній діяльності і проявляється у прогресивних

змінах особистості під впливом соціальної взаємодії (Васильєва, 2020).

Учена О. Власова визначила професійний саморозвиток як багатокомпонентний особистісний та професійно-значущий процес діяльності людини, який сприяє формуванню індивідуального стилю професійної діяльності, допомагає осмислювати передовий досвід та є засобом самопізнання та самовдосконалення (цит. за Іващенко, 2020). Автор визначила процес професійного саморозвитку таким складовими:

- мотиваційно-цільова, як усвідомлене формування своєї особистості, здійснюється саморух;

- змістовно-операційна у формуванні системи наукових знань, умінь, навичок, оволодіння якими сприяє всебічному розвитку особистості;

- рефлексивна – як уміння особистості об'єктивно оцінювати власні дії в процесі цілеспрямованого саморозвитку.

Окремі дослідження присвячені визначенню чинників саморозвитку майбутніх психологів, таких, як: позитивна Я-концепція (І. Андрійчук), мотиваційно-смілова сфера особистості (О. Черепехіна), саморегуляція професійного мислення (Н. Пов'якель), професійна рефлексія (Л. Базілевська), психологічна ресурсність (О. Штепа); інтернальність особистості (Дж. Роттер, Т. Кетлер-Митницька).

За результатами аналізу теоретичних та емпіричних досліджень, які визначають психологічні особливості особистісно-професійного саморозвитку майбутнього фахівця, ученими виокремлено наступні особистісні та когнітивні чинники:

- індивідуальні властивості індивіда: фізіологічний стан (фізичне та психічне здоров'я, адаптивність);

- інтелектуально-мотиваційна сфера (цінності, професійна спрямованість, критичне мислення);

- емоційно-вольові процеси та властивості (емоційна стійкість, відповідальність, саморегуляція);

- особливості Я-концепції; рівень самооцінки, рівень домагань; самостійність та рефлексивність;

- професійне навчання та досвід (фахова компетентність);

- життєвий сценарій (картини світу, концепція життя, настанови), осмисленість життя;

- напрацьовані поведінкові стратегії (Кузікова, 2020).

Учена С. Кузікова вважає, що суб'єктом власної життєдіяльності і розвитку може бути достатньо зріла особистість, яка усвідомлює свої потреби і цілі, керується певними цінностями, довіряє собі та готова відповідати за своє життя. Саморозвиток особистості, як усвідомлений і самокерований процес особистісних змін, має відбуватися неперервно протягом навчання і життя, та буде залежати від індивідуальності та специфічних характерних особливостей кожної людини (Кузікова, 2020).

Учена Т. Омельченко (2019) вважає, що особистість будує сценарій свого професійного життя в залежності від її психологічних особливостей та якості фахової підготовки, а також, сама професійна діяльність впливає на особистісні якості і поведінку людини, може стимулювати її особистісне зростання або, навпаки, руйнувати, деформувати, стаючи, регулятором особистісного саморозвитку. Як відмічає дослідниця, особистісний і професійний саморозвиток взаємозумовлюють і взаємопосилюють один одного .

Учена О. Васильєва (2020), розглядаючи професійний саморозвиток з точки зору ідей акмеологічного підходу, вважає особистісні самозміни – це як усвідомлений певний атрибут поведінки, її прагненням до вищого рівня розвитку та оцінки своєї життєдіяльності, як результату власних дій, цілеспрямованого формування якостей, необхідних для успішного виконання професійної діяльності. Особливістю професії психолога є те, що в ній професійні та особистісні прояви («Я-функціональне» та «Я-екзистенційне»)

взаємодіють особливо тісно, а професійне зростання неможливе без особистісного.

У дослідженнях учених (Брюховецька, Гусев, Чаусова, Інжиєвська, 2022) було визначено вплив мотиву на професійний саморозвиток здобувачів-психологів молодших курсів. Результати дослідження показали, що у значній частині студентів недостатньо розвинені мотиви досягнення та професійного зростання, а більше – налаштованість на уникнення невдачі (непевненості в собі, зневіра у можливостях досягти успіху, страх ризику), що негативно впливає на особистісно-професійний саморозвиток. Недостатньо сформовані і недостатньо зрілі мотиваційні утворення закріплюють індивідуальну здатність до неконструктивного вирішення навчальних та особистісних труднощів. Автори вважають, що у навчально-професійній діяльності більш успішними є ті студенти, в яких мотив досягнення успіху переважає мотив уникнення невдачі. Тому, під час професійної підготовки майбутніх психологів важливо розвивати у них саме мотиви досягнення успіху.

Учена Т. Кетлер-Митницька дослідила структуру готовності до особистісно-професійного саморозвитку, яку складають когнітивний, аксіологічно-мотиваційний та поведінковий компоненти. Серед особистісних важливих якостей учена виокремлює інтернальність, як інтегративну властивість особистості, що проявляється у генералізованому очікуванні бажаного результату власних дій – поєднує когнітивний, особистісний і регулятивний компоненти, які забезпечують внутрішню локалізацію необхідних для усвідомлення механізмів, зокрема: визначення причин успіхів і невдач, відповідальність за них і контроль власних досягнень (Кетлер-Митницька).

Учена Т. Кетлер-Митницька (2020) вважає, що комплекс когнітивних та особистісних властивостей зумовлюють цілеспрямовану самозміну у напрямках самовдосконалення і самокорекції професійно важливих якостей, установок і стратегій поведінки на основі об'єктивного

аналізу внутрішніх причин успіхів та невдач свого професійного становлення, системи сформованих мотивів і цінностей саморозвитку; а також, навчально-професійної діяльності, розвиненої здатності до поведінкової саморегуляції.

У формуванні професійності майбутнього психолога учені (А. Іващенко, Р. Овчарова, О. Мирошник, Н. Пов'якель, О. Зімовіна, М. Казанжи, О. Сорокіна та інші) важливого значення надають рефлексії. У період навчання розвиток професійної та особистісної рефлексії, як одного з рівнів дискурсивного мислення допомагає усвідомити сутність проблемно-конфліктної ситуації особистості та переосмислити різні варіанти її вирішення.

Я. Бугерко (2003) вважає також розвиток рефлексії універсальним механізмом саморегуляції та саморозвитку. Рефлексія полягає в усвідомленні, упорядкуванні та систематизації знань і уявлень людини, осмисленні способів, за допомогою яких набуваються знання, методів та засобів оперування інформацією. Також, рефлексія є механізмом багаторівневого зворотнього зв'язку, який орієнтований на пошук та створення засобів досягнення поставленої мети (Бугерко, 2003).

Узагальнюючи попередній досвід дослідників, учена О. Сорокіна (2017) виокремила одним з завдань професійної підготовки, окрім передачі знань і умінь, це – формування особистості професіонала, його професійної мотивації, які визначають розвиток професійної рефлексії, як необхідного компоненту розвитку особистості. Автор вважає, що викладачі вищого навчального закладу мають спрямовувати здобувачів-психологів до розвитку умінь об'єктивно оцінювати інформацію про власні особисті та професійні якості і використовувати її під час розробки індивідуальних програм самокоректування та подальшого саморозвитку.

Мирошник О. (2020) відмічає, що особистісна рефлексія є процесом, що здійснює регуляцію механізмів

особистісного розвитку. Учена пояснює, що завдяки диференціації та інтеграції різних підструктур «Я», суб'єкт отримує можливість більш точного та глибокого розуміння самого себе, усвідомлення особливостей власної індивідуальності, узагальненого розуміння власного Я.

Учена О. Сергєєнкова (2017) вважає рефлексію механізмом формування суб'єктності майбутніх психологів та відмічає важливість її розвитку як потенціалу особистості, що збагачує самосвідомість, можливості професійної самореалізації завдяки отриманого досвіду самостійно приймати рішення та бути відповідальним за їх наслідки. В період професійного навчання набуття знань з фундаментальних психологічних дисциплін, надають студентам можливість інтенсифікувати становлення власної Я-концепції, апробуючи різні психодіагностичні методики у практиці самопізнання, поглиблювати знання своїх фахово значущих якостей і характеристик.

На думку ученої А. Іващенко (2020), активна рефлексивна позиція є необхідною умовою саморозвитку фахівця, а її відсутність виключає можливість як особистісного, так і професійного саморозвитку. Отже, за висновками А. Іващенко, завдяки рефлексії, як основному механізму стимулювання та розвитку професійної діяльності, стають можливими перебудова свідомості у відповідності до реалій сьогодення, відмова від стереотипів мислення й поведінки, розвиток активного, творчого ставлення до себе, власної діяльності та способів її реалізації.

З метою вивчення особливостей розвитку рефлексії майбутніх психологів, було проведене дослідження за «Методикою діагностики рівня розвитку рефлексивності» А. Карпова. Вибірку склали 53 здобувачі II-III курсу спеціальності 053 «Психологія» (рівень бакалавр).

Таблиця 1. Результати сформованості рефлексивності студентів-психологів за А. Карповим

Шкала	Рівні		
	Високий	Середній	Низький
Ретроспективна рефлексія	30% (16)	34% (18)	36% (19)
Рефлексія діяльності	32% (17)	38% (20)	30% (16)
Розгляд майбутньої діяльності	27% (14)	39% (21)	34% (18)
Рефлексія спілкування та взаємодії з іншими людьми	30% (16)	38% (20)	32% (17)

30% досліджуваних, які виявили високий рівень за 1 шкалою «Ретроспективна рефлексія», зацікавлені аналізувати результати виконаної діяльності, події, які відбулися в минулому, причини успіхів і невдач. Середній рівень виявився у 34%, що показує недостатній рівень уваги до аналізу минулого досвіду; низький рівень у 19 осіб (36%), що є недостатнім показником розвитку рефлексії особистісного досвіду.

За 2 шкалою «Рефлексія діяльності» високий рівень виявили 32% майбутні психологів, які мають хороші навички співвідносити власні дії з предметною ситуацією, координувати, контролювати етапи діяльності в умовах зміни ситуації;

сформованість цих навичок середнього рівня мають 38% досліджуваних, низький рівень 30%. За 3 шкалою високий рівень уявлення про майбутню діяльність виявився у 27% досліджуваних: мають навички планування своїх дій, вибирати найефективніші способи у діяльності. Середній рівень - у 39% досліджуваних, низький рівень - 34%.

За 4 шкалою «Рефлексія спілкування та взаємодії з іншими людьми» на високому рівні виявили 30% досліджуваних, що свідчить про усвідомлене прагнення до взаєморозуміння та узгодженості у спілкуванні в умовах спільної діяльності. Середній рівень - у 38%, низький - у 32% досліджуваних.

За результатами дослідження у майбутніх психологів визначено переважаючий середній та низький рівень розвитку рефлексивності. Такі дані вказують на труднощі в усвідомленні своєї поведінки та свого стану в умовах постійних змін, вони здійснюють неповний аналіз минулих подій і себе в них та не враховують свої можливості у плануванні результатів своєї діяльності; мають труднощі у розумінні поведінки інших людей. Завдяки фаховому навчанню здійснювався позитивний вплив на розвиток рефлексії майбутніх психологів, але у здобувачів з низьким рівнем були відсутні навички рефлексії та неготовність до особистісно-професійного саморозвитку.

Висновки. За результатами теоретичного та емпіричного дослідження сутність особистісно-професійного саморозвитку визначена, як комплекс особистісних властивостей, професійних знань та навичок, що зумовлюють успішність самовдосконалення та підвищення ефективності професійної діяльності до рівня професіоналізму. Особливості професійної діяльності майбутніх психологів полягають у необхідності постійного саморозвитку у розв'язанні власних психологічних проблем, розвитку професійно важливих якостей, що суттєво впливає на результати фахової діяльності психолога та роботу з клієнтами.

У період професійного навчання, здобувачі отримують психологічні теоретичні та прикладні знання у галузі психології, проходять виробничі та навчальні практики, які допомагають у визначенні власних можливостей у майбутній професії психолога. Але при цьому, лише у цілеспрямованих здобувачів, які визначилися з майбутньою професією психолога, спостерігається активне набуття

фахових компетентностей та особистісно-професійний саморозвиток.

Одним із шляхів оптимізації особистісно-професійного саморозвитку вбачаємо у необхідності формування професійної та особистісної рефлексії, що відзначено в наукових джерелах як основного механізму саморозвитку, та необхідність формування у майбутніх психологів навичок самоаналізу власного досвіду, зокрема, в процесі виконання таких видів роботи, як: аналіз набутих в процесі навчання та практики компетентностей та знань про особистісні ресурси; участь у соціально-психологічних тренінгах, написання есе (самозвіту), ведення щоденника аналізу труднощів у набутті навичок, самооцінка набутих компетентностей у проведенні психодіагностичної, психокорекційної, психопрофілактичної роботи; аналіз розв'язання проблемних ситуацій, оцінка власних здібностей, рівня розвитку емоційного інтелекту, комунікативних навичок.

Питання особливостей особистісно-професійного саморозвитку майбутнього психолога має розглядатися у взаємозв'язку з розвитком специфіки професійної діяльності психолога, тобто, уявлення про майбутнє місце роботи, як чинника саморуку. Те, як майбутній фахівець буде сценарій свого професійного життя, залежить від сформованості фахових специфічних якостей особистості та специфіки майбутньої роботи психолога в процесі набуття професійної компетентності. Перспективами подальших досліджень вбачаємо у розробці соціально-психологічних тренінгів розвитку особистісних якостей та професійних навичок, які впливають на успішність розвитку професійної та особистісної рефлексії.

Література:

1. Бугерко Я. (2003) Процеси розгортання інтелектуальної рефлексії у модульно розвивальному освітньому циклі. *Психологія і суспільство*. № 4. 46–53.

2. Брюховецька О.В., Гусев А.І., Чаусова Т.В., Інжигєвська Л.А. (2022) Психологічні особливості розвитку професійно важливих якостей майбутнього психолога у закладі вищої освіти.

Вісник післядипломної освіти. 4 Серія «Соціальні та поведінкові науки». Вип. 22(51). 47–62.

3. Васильєва Ольга (2020) Професійний саморозвиток майбутніх психологів. *EUROPEAN HUMANITIES STUDIES: State and Society* 1 (3), 215–223. URL : <file:///D:/Downloads/221-Article%20Text-289-1-10-20201214.pdf>

4. Іващенко А. І. (2020) Професійна рефлексія як механізм саморозвитку майбутніх психологів. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Націон. педаг. ун-тет ім. М.П. Драгоманова. 248 с.

5. Казанжи М. Й., Вдовіченко О.В.(2021) Креативність та рефлексія як особистісні механізми збагачення потенціалу самозмінювання. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2021. Т. 32 (71). № 3. 24–29.

6. Кетлер-Митницька Т.С. (2020) Інтернальність як чинник готовності майбутніх психологів до особистісно-професійного саморозвитку. автореф. дис. ... канд. психол. наук 19.00.07. Київ.

7. Кузікова С.Б. (2020) Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці. Монографія. Суми: Видавництво СумДПУ. 324.

8. Мирошник О. (2020) Рефлексивність та регуляторний потенціал особистості. *Психологія і особистість*. № 2 (18). 234 - 246. URL :

<https://psychpersonality.pnpu.edu.ua/article/view/211925/212137>

9. Омельченко Т.В. (2018) Саморозвиток майбутніх психологів в період професійного навчання. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VI (75), Issue: 181. P. 69–72. URL :

<https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/526884.pdf>

10. Сергєєнкова О. П. (2017) Рефлексія як механізм професіоналізації майбутніх психологів. *Психолого-педагогічні особливості розвитку особистості в освітньому просторі* : збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції / Ред.кол.: Т.Д. Щербан (гол.ред.) та ін. Мукачєво : Вид-во МДУ. 124–126.

11. Сингаївська І. В. (2015) Аналіз особистісних особливостей викладача як чинника його професійної успішності. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. К.: Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». Вип. 21. 150–157.

12. Сорокіна О. (2017) Вплив рефлексії на професійне становлення студентів-психологів. *Науковий вісник МНУ імені В.О.Сухомлинського. Психологічні науки*. Вип. 6. 190–193. URL : <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/psihol-visnik-18-2017-36.pdf>